

başka canlılarla paylaşıyor. Birçok ortak kalıtsal özelliği paylaştığımız bu canlıların da yaşamı, tıpkı bizimki gibi, yakınlık kurma, empati ve sevginin yanı sıra aldatmaca, çıkar ilişkisi ve öfke üzerine kurulmuş.

Ancak tüm bu benzerliklerimizin yanında insansımaymunlardan ayrıldığımız bir nokta var. O da yüksek bilişsel gücümüz. Bu sayede, dil öğrenebiliyor, akıl yürütebiliyor, sanat eserleri yaratabiliyor, çevremizi etkile-

yebiliyor, ondan yarar sağlayabiliyoruz. O halde öncelikle beynimizin yapısı üzerinde durmamız gerekiyor.

Beynimiz ve Zeka

Uzun ve karmaşık bir evrimsel sürecin sonucunda bugünkü yüksek bilişsel özelliklerine kavuşan beynimiz büyüklük açısından da farklılık gösteriyor. Büyüklüğü, bizim ağırlığımızdaki

bir primatın sahip olabileceği beyin büyüklüğünün üç katı. Bu özelliğinden dolayı, vücudumuza giren enerjinin yüzde yirmisine gereksinim duyuyor. Belki de büyüklüğüne oranla bu kadar çok enerjiye gereksinim duyması davranışlarımız açısından bir avantaj sayılabilir. Ancak beynimizle ilgili daha önemli bir özellikse onun benzersiz yapısı. Beynimizin yapısı sayesinde üstün bilişsel yeteneklere sahibiz. Beynimizin tam olarak nasıl çalıştığını ve ne gibi kimyasal ve elektriksel alışverişlerin bilişsel yeteneklerimizi ve bilincimizi ortaya çıkardığını bilmiyoruz. Ancak

Doğayı Anlamak...

Doğa hakkındaki görüşlerimiz, bizi ve kültürümüzü olduğu kadar, bizi çevreleyen dünyayı da şekillendiriyor.

Avusturyalı ünlü etolog (hayvan davranışbilimcisi) Konrad Lorenz'le röportaj yapmak üzere bürosuna giden bir gazeteci, Lorenz'i odasında bulamayınca onu aramaya başlar. Ancak binadakiler de Lorenz'in bürosundan çıkmadığını söyleyince, gazeteci büroya tekrar bakar ve gördüğü şey karşısında hayretler içinde kalır: Lorenz, büronun duvarına gömülü, dev bir akvaryumun içindedir.

Doğal olarak ilk anda çok garip gelse de bu olay, biyologların çalıştıkları canlılarla olabildiğince yakın ilişki içinde bulunma isteklerine iyi bir örnek oluşturuyor. Matematikçiler, kimyacılar ve astronomlar da toplum içinde büyük saygı görmekle birlikte, biyologlar daha özel bir yere sahipler. Onlar doğanın ruhani temsilcileri olarak görülüyorlar ve biz insanların geçmişleriyle bugünlere arasındaki köprüyü kurmak gibi büyük bir sorumluluğu taşıyorlar; bir zamanlar Ezop ve La Fontaine'in masallarının yerine getirdiği bu görevi, şimdiki biyoloji üstlenmiş durumda.

Tüm bunlara karşın bilim adamlarının doğaya bakış açılarında, o kişilerin sosyal, kültürel ve ahlaki kimliklerinin etkisinin olmadığını düşünmek hatalı olur. Rekabetin evrimsel süreçlerin itici gücü olduğunu öne süren Darwin'in bu görüşü, İngiliz toplumunun kapitalizme geçiş aşamasında ortaya çıkmıştır. Aynı dönemlerde, bu konularda oldukça tutucu olan Avrupa'da Lorenz gibi davranışbilimciler, içgüdü, ve ondan türeyen "davranışların değişmezliği" kavramlarıyla büyülenmişlerdir.

İnsanların diğer hayvanlardan içgüdüleriyle değil, kültürel birikimleriyle hareket etmeleriyle ayrıldıklarını öne sürenler de aslında doğaya, kültürlerinin onlara yüklediği önyargılarla bakan kişilerdir. Buna bir örnek de, insanların doğadaki en yakın akrabaları olan büyük maymunlar hakkında geçmişte Doğu ve Batı bilim adamlarının birbirleriyle çatışan fikirleridir. Batı görüşüne göre maymunlar, toplumsal bağlardan ve bunun getirdiklerinden bütünüyle uzak bireyler olarak yaşıyorlardı. Ormanda maymunların yaşayışlarını gözleyen bilim adamları, maymun gruplarının bir meyve ağacından diğerine atlamalarını, kaynaşmışlığın göstergesi olarak değil de, amaçsız ve rastgele bir araya gelen bireylerin bir etkinliği olarak değerlendiriyorlardı. 1960'larda, -Tanzanya'da şempanzeler üzerine çalışan İngiliz hayvanbilimci Jane Goodall'un, şempanzeleri birarada tutan tek bağın anne ve yavrular arasındaki bağ olabileceğini öne sürdüğü sıralarda- Goodall'ın çalıştığı alana yalnızca 130 km uzaklıkta, şempanzeler üzerinde incelemeler yapan bir grup Japon bilim adamıysa farklı bir varsayımdan yola çıkmışlardı. Onlara göre, insanlar ve diğer hayvanlar arasındaki boşluğu dolduran maymunlar, bizim gibi karmaşık sosyal ilişkilere sahip olmalıydılar. Junichiro Itani önderliğindeki grup, düzenli alan çalışmaları sonucunda, şempanzelerin aslında kalabalık ve üyeleri pek değişmeyen gruplar halinde yaşadıklarını ortaya çıkardı. Şempanzelerin toplumsal varlıklar olarak yaşadıkları, günümüzde kabul edilmiş durumda. Farklı şempanze toplulukları arasında varolan rekabet ve farklı grupla-

rın kendilerine özgü sosyal gelenekleri hakkında yeterince delil var. Ancak şempanzelerin, Batılı araştırmacıların iddia ettikleri kadar bireysel olmadıkları düşüncesi, ilk olarak bu Japon araştırmacılar tarafından doğrulanmıştır. Bu da aslında Doğulu ve Batılı araştırmacıların ait oldukları kültürlerin, araştırmalarının sonuçları üzerindeki etkilerinin bir göstergesi. Herşeyi araştırmacının kültürel birikimine bağlamak elbette doğru olmaz. Bilimin güzel tarafı, kanıtlar ışığında bize farklı bakış açılarından, verilerle uyumlu olanı saptayana dek bakma olanağını sunması. Doğaya farklı şekillerde bakılması da bilimin zenginleşmesini beraberinde getiriyor. Kuramların kültürel ya da ideolojik bakış açılarıyla yönlendirilmelerinde sakınca yok; yeter ki gerçekliğin sınavını başarıyla geçebilsinler. İşte bilimi, masaldan ayıran nokta da bu.

Batı geleneğinde en büyük çelişki, doğal olanı kabul edenlerle etmeyenler arasında yaşanıyor. Buna iyi bir örnek, İngiltere'nin, doğanın kesinlikle güvenilir olmadığı görüşündeki iki düşünüründen geliyor. 17. yüzyıl filozoflarından Thomas Hobbes, insanların birbirlerine karşı birer kurt gibi davrandıkları görüşündeydi. Bu görüşünü *Homo homini lupus* betimlemesiyle özetlemişti (*Homo sapiens* insanın, *Canis lupus* da kurdun Latince ismi). Böylece tek bir hamleyle hem insanların grup halinde yaşayabilme yeteneğini reddediyor, hem de yaşamlarını birbirleriyle büyük ölçüde uyum içinde geçiren kurtlara haksızlık etmiş oluyordu. Hobbes'a göre insanlar kendi hallerine bırakıldığında, toplum hayatına uygun olmadıkları ortaya çıkar, içgüdülerinin üstesinden ancak denetim ve eğitim koşuluyla gelebilirler.

Darwin'in en hırslı savunucusu olan Thomas Henry Huxley de aynı düşüncüyü evrimsel açıdan ele alıyor. Ona göre de evrimde doğal seçim öylesine zorlu bir süreçtir ki, onun sonucunda yardımseverlik ve ahlak gibi olgular ortaya çıkmış olamaz. Eğer bu tür olgularla insan toplumlarında karşılaşıyorsak, nedeni, bunların yalnızca kültürel olarak bize dayatılmasıdır. Başkalarına yardım etmek ve birlikte hareket etmeyi, evrimsel süreçte bir avantaj olarak görmediği belli olan Huxley'e göre doğa, kuralları olmayan bir bahçeyi andırır ve bu bahçeyi yöneten de acımasız bir bahçıvandır.

Oysa Darwin'in kendisi "*İnsanın Atası*" (*Descent of Man*) adlı kitabında, ahlağın evriminin olası olduğunu anlatmıştı. Darwin'e göre hayvanlar da bizim duyarlılığımıza sahiptir; toplumsal içgüdüye sahip her hayvan, zihinsel kapasitesi genişletilebilseydi, ahlaki bir anlayışa da mutlaka sahip olacaktı. Huxley'in, insanların kendi kendisiyle kavgı içinde olan bir tür olduğu düşüncesinin etkileri birçok alanda görülür. Buna Sigmund Freud'un "*Uygarlık ve Hoşnutsuz Bireyleri*" (*Civilization and its Discontents*) adlı kitabında da rastlayabiliriz. Bu görüş bugün bile bazı biyologlar tarafından savunulmaktadır.

Bu türden kötümser bakış açılarına karşın, daha iyimser olanları da var. Örneğin, Rus prensi Peter Kropotkin 1902 tarihli "*Karşılıklı Yardımlaşma*" (*Mutual Aid*) adlı kitabında, birçok hayvanın birlikte hareket etmek sayesinde hayatta kalabildiğine işaret eder. Sibiry'a'nın çok ağır çevre koşullarında hayatta kalabilen hayvanlarından

beynimizin gelişimiyle ilgili şunları söyleyebiliriz: Tüm gelişmiş primatların beyni uzun bir evrimsel sürecin sonunda bugünkü özelliklerine kavuştu. Yani primatların beyni, bir anda geliştirilmiş bir mühendislik harikası değil. Bu nedenle de beynimizde, daha yakın zamanlarda kazandığımız "üst-düzye" merkezlerin birçoğu, birbirleriyle, daha ilkel "alt-düzye" merkezler aracılığıyla iletişim kuruyor. Kısaca, birçok "üst-düzye" işlevin eşgüd-

mü, daha alt-düzye yapılarla sağlanıyor. O halde, zihinsel yeteneklerimizle gururlanırken, bunların altında ilkel beynimizin özelliklerinin yattığını göz ardı etmememiz gerekiyor.

Belirtmesi gereken ikinci önemli noktaysa şu: Beynimiz, uzun evrim süreci boyunca, öteki primatlar ve hatta memelilerde olmayan yeni yapılar kazanmadı. Bu nedenle de beynsel yeteneklerimize, yeni beyin yapıları sayesinde kavuştuğumuzu söyleyemiy-

ruz. Evrimsel tarihimizde beynimizin belirli bölümleri diğerlerine oranla büyüdü ya da küçüldü ve bunların arasındaki bağlantılar değişti.

Beyinkabuğumuzun bedenimize oranla çok daha büyük olması bir başka özelliğimiz. Şunu da belirtmek gerekir ki beyinkabuğumuzun belirli bölümleri insansımaymunlarınkinden farklı gelişmiştir. Özellikle de değişik duyuşal yollarımızdan gelen uyarıların sentezlendiği ve bunların algılanmış deneyimlere dönüştürüldüğü bölümler biz insanlarda çok gelişmiştir. Örneğin, düşüncelerimizin büyük bir

etkilenen Kropotkin, bu koşullarda hayatta kalabilmenin, birbirini elemeye çalışmaya değil, yardımlaşmaya bağlı olduğunu savunur. Atların çember halinde durmaları, birbirlerine duydukları sevgiden değil, kurtların saldırılarından korunmak içindir.

Doğaya yöneltilen her iki bakış açısı da (boyun eğmek zorunda olduğumuz bir zorba ya da bizi oluşturan her şeyin kaynağı olarak), yüzyıllardır var ve bu görüşler yalnızca batı kültürünün ürünü değil.

Batı kültüründe hâlâ, insanların diğer hayvanlardan çok daha "özel" olduklarına inanılır. Bugün, büyük maymunlarla genetik olarak yakınlığımızın ortaya çıkarılmış olmasına ve büyük maymunların sosyal ve duygusal canlılar olduklarının bilinmesine karşın, hayvan davranışları konusunda bazı noktalar hâlâ birer tabu olarak görülüyor. Illinois'deki bir hayvanat bahçesinde, kafesine düşen küçük bir çocuğu kurtaran dişi bir gorilin bu davranışı, bazı bilim adamları tarafından sempatinin bir işareti olarak görülürken (Darwin de kuşkusuz böyle düşündü), diğerleri bu düşüncenin fazla insanmerkezci bir bakışın ürünü olduğunu iddia edebiliyorlar. Evrimsel bakış açısına göreyse, bize evrimsel olarak yakın bir hayvan bizim gibi de davranıyorsa, davranışlarının altında yatan bilinç ve duygusal sebepler de benzer olmalıdır.

Batıda, Platon ve Aristoteles'in görüşlerinden türeyen "*Varoluşun Büyük Zinciri*" (*Great Chain of Being*) kavramına göre, yeryüzündeki bütün canlı grupları bir merdivenin basamaklarına dizilmiştir. İlkel ve basit canlılar en alt, yüce ve tanrısal varlıklarsa en üst basamaklarda yer alırlar. Bu görüşe göre insanlar, diğer bütün hayvanların üstündedir. Bu da aslında Batı'nın, insan ve hayvana ilişkin oldukça uzun süre egemen olmuş bakış açısının gayet açık bir biçimde simgeleri. Bu görüşün ortaya çıkışından neredeyse 2000 yıl, Darwin'in canlı gruplarının birbirleriyle ilişkilerini evrimsel olarak açıklamasından yaklaşık 100 yıl sonra, bu bakış açısı her ne kadar değiştirilmiş ve modernize edilmiş olursa olsun, insanın doğadaki yeri konulu resme hâlâ bu eski Batı görüşünün renkleri hakim. Canlıların böylesine hiyerarşik olarak ilişkilendirilmesi, Doğu felsefesine alabildiğine uzaktır. Doğu felsefesine göre, bütün canlılar birbirlerine ruhsal olarak bağlıdır ve her canlı öldükten sonra farklı bir yaşam biçiminde dünyaya geri döner. Bir insan, ikinci hayatında bir balığa dönüşebilir; balık da bir tanrıya. Asya'da bulunan primatlar da bu süreklilik felsefesinin kurulmasında rol oynamışlardır kuşkusuz. Doğu kültürüne ait şiir ve halk hikayelerinde maymunların etkilerine rastlanır. İncil'deki üç bilge kişi, Doğu kültüründe farklı bir biçimde; Tendai Budizmi'nde işlenen üç bilge makak maymununda hayat bulmaktadır (*).

Eğer ruh, maymundan insana ve insandan tekrar maymuna geri dönebiliyorsa, iki tür arasındaki geçmiş bağının ve ruhsal bağın varlığına karşı çıkmanın elbette mantığı yoktur. Ve doğal olarak, evrim fikri Doğu kültürünün bakışına ters düşmediği gibi, olumlu da karşılanmıştır. Japon araştırmacıları birçok önemli buluşun bu sayede yapıldığını düşünüyorlar. Japon kültüründe insanlar ve diğer hayvanlar arasında büyük bir fark yoktur. Japon bilim adamlarının, her canlının ayrı bir kişiliği olduğu yolundaki düşünceleriyle, Batılı bilim adamlarınca "hayvanları insanlaştırma" eğilimi olarak algılanmıştır.

Ünlü Japon primatoloğu Kinji Imanishi, 1952'de yazdığı bir kitabında hayvanların, içgüdüleri tarafından yönlendirilen birer makine gibi gösterilmesine karşı çıkmıştır. Imanishi'ye göre, bir canlı grubundaki üyeler birbirlerinden bazı davranışları öğrenirlerse, davranışları zaman içinde aynı türün diğer gruplarından farklılık gösterecek, böylece onlara özgü bir "kültür" oluşacaktır. Yani kalıtsal olarak değil, sosyal olarak aktarılan davranış ve gelenekler bütünü, yalnızca insanlar için değil, hayvanlar için de geçerlidir.

Yine Japonya'da yaşayan bir maymun türü olan makakları örnek verelim. 1952-1958 arasında yapılan çalışmalar sonucunda, bu hayvanların zaman içinde birbirlerinden bazı davranışları öğrendikleri farkedildi. Örneğin makakların patatesleri yemeden önce yıkamaları bütünüyle sonradan, birbirlerinden öğrendikleri bir davranıştır. Batılı bilim adamları da bu konuda Japon meslektaşlarını izlemişlerdir. Bugünse, "kültürel öğrenme"nin, birçok canlı grubu için geçerli olduğunu biliyoruz. Kuşların ötmeyi, şempanzelerin çubuklarla karnıca yemeyi ve cevizi yiyecek için taşla kabuk kırmayı, balinalarınsa ilginç avlanma tekniklerini öğrenmeleri, hep bu şekilde.

Katil balina adıyla bilinen orkalar, gerçekten de deneyimli olmadıkları takdirde hayatlarına mal olacak bir şekilde avlanırlar. Fokları yakalayabilmek için sahile çok yaklaşan balinalar, avı yakaladıktan sonra, tekrar derin sulara dönme aşamasında karaya oturabilir ve ölebilirler. Bu yüzden yetişkin balinalar yavrularını, avlanma konusunda eğitmek için, her zaman avlandıkları alana değil de, fokların bulunmadığı bir sahile götürürler ve orada onlara "alıştırma" yaptırırlar. Eğer yavru balina kuma saplanırsa, yetişkin balina ufak dalgalara yatararak denizi hareketlendirir ve yavrusunu bu durumdan kurtarır.

İnsanlar, her ne kadar iletişimde simge kullanımı ve eğitim özellikleriyle diğer hayvanlardan çok daha karmaşık bir kültür yapısına sahip olsalar da, birbirlerinden öğrenme yöntemleri diğer hayvanlarla kıyaslandığında çok da farklı değildir. Ama Batı, hayvanların da kültürel bir yapıları olabileceği düşüncesini hâlâ reddedebiliyor. Batılı sosyal ve beşeri bilimciler, daha önce "ruh"un varlığıyla diğer canlılardan farklı olarak tanımladıkları insan türünün artık, "kültür" ayrıcalığıyla tanımlıyorlar. Hayvanlarda kültürün varlığını savunmak da bu durumda doğal olarak Doğulu bilim adamlarına kalıyor.

Doğanın işleyişini anlamak, onu tanımak, tek bir kültürün veya düşünce sisteminin doğrultusunda yapılamaz. Her kültür doğa üzerine kurduğu düşünce sistemi içinde öylesine kaybolmuştur ki, kendinden bir adım uzaklaşıp ona nesnel olarak yaklaşması çok zordur. Böyle bir durumda da, doğanın resmi ancak farklı görüşlerin bütünleştirilmesi yoluyla tamamlanabilir. Aslında bütün bu bilgi karmaşasının içinde bir yerlerde, keşfedilmeyi bekleyen gerçek, bütün çıplaklığıyla durmakta...

Çeviri: Özge Balkız

*Ünlü üç maymun sembolünün verdiği mesajın bizde yanlış bir biçimde "Görmedim, duymadım, söylemedim" olarak, bir ilgisizlik önerisi biçiminde algılanmasına karşın, orijinal mesaj doğu felsefesinin etik öğretisini yansıtan "Kötüyü görme, kötüyü dinleme, kötü söyleme" biçimindedir. (Ç.N.)

De Waal, F., "Reading Nature's Tea Leaves", *Natural History*, Aralık 2000-Ocak 2001.